

Світайло Н. Д.,
Костенко А. М.

ВИБОРИ ЯК МЕХАНІЗМ СТРУКТУРУВАННЯ ПОЛІТИЧНОЇ ОПОЗИЦІЇ В УКРАЇНІ

Статтю присвячено аналізу виборів до Верховної ради України у 2012 році як механізму структурування політичної опозиції. Досліджено деякі аспекти діяльності опозиції в ході виборчої кампанії 2012 року, дієвість цих кроків у напрямку її структуризації та легітимації.

Ключові слова: вибори, політична опозиція, механізми структурування, легітимація.

Вибори є характерною ознакою сучасного українського суспільства. За більш ніж 20 років незалежності Україна пережила майже стільки ж виборів – парламентських, президентських, місцевих, дочасних, повторних – які, всі без винятку, були кроками на шляху становлення демократії. І хоча вибори є одним з визначальних елементів демократії, фактично демократія розпочинається не з них, а з консенсусу еліт з базових питань буття країни. До таких питань належать перш за все послідовне дотримання демократичних принципів, чесність і прозорість політичної боротьби, виключення з політичної практики насильницьких методів приходу до влади, відмова від переслідування тих, хто отримав поразку в боротьбі за владу.

Питання визначення сутності, форм, функцій опозиції її взаємовідносинам з провладними політичними суб'єктами присвячено праці В. Авер'янова, М. Михальченка, М. Вебера, Р. Даля, М. Еліфорта, С. Князева, С. Рябова, С. Серьогіна, Р. Сміта та інших. У вітчизняній політології вивчали вибори та діяльність опозиції (Г. Зеленько, В. Кремень, А. Романюк, Ф. Рудич, І. Побочій та ін.).

Метою статті є вивчення деяких аспектів діяльності політичної опозиції в ході виборчої кампанії до Верховної Ради України у 2012 року, зокрема дієвість кроків у напрямку її структуризації та легітимації.

Для сучасної України ця складова виборів була і є надзвичайно важливою. Адже участь громадян у виборах зазвичай означає “прийняття” ними цього типу політичної системи, правил формування органів влади, незалежно від ставлення населення до конкретних лідерів, посадових осіб, уряду чи правлячої партії. Вибори дають громадянам шанс переобрати владу або принаймні “нагадують” про

таку можливість. Тим самим пом'якшується перманентне невдоволення людей діями влади і конкретних політиків і вдається запобігти відторгненню громадянами всього політичного ладу і дестабілізації політичної системи в цілому. Саме тому вибори нерідко уподібнюють до запобіжного клапана, що дозволяє “випустити пар народного невдоволення” [5, 387].

Головне призначення виборів – адекватно відображаючи думку і волю громадян, забезпечити представництво основних суспільних груп в органах влади, а також сформувати ефективні державні структури. Будучи по суті способом формування органів влади та управління через вираз політичної волі громадян, а також формою контролю за діяльністю владних інститутів, вибори виступають і механізмом структурування суспільства, формування та інтеграції різноманітних точок зору і кристалізації загальної політичної волі. Завдяки виборам відбувається легітимація і стабілізація політичної системи, а також легітимація конкретних інститутів влади: парламенту, уряду, президента. Шляхом виборів створюється найважливіший інститут контролю за урядом – парламент, а також формується і структурується опозиція як необхідний елемент демократичної політичної системи. І саме вибори є вищою формою протистояння влади та опозиції [3, 106].

Нинішній етап розвитку українського суспільства і парламентські виборчі перегони 2012 року, зокрема, висунули на перший план не лише питання легітимації майбутнього парламенту, але й питання легітимації та структуризації опозиції, яка активно декларує такий статус, проте має суттєві проблеми з його визнанням з боку населення.

Політична опозиція (лат. *oppositio* – зіставлення) в класичному її визначенні – це зіставлення, протидія позиції чи поглядам влади, або групам владних еліт, а в окремих випадках думці більшості населення. Інститут політичної опозиції в Україні розглядається як політичні рухи, які відстоюють альтернативні щодо правлячої політичної сили ідейні й політичні принципи та моделі розвитку [4, 7].

Останнім часом у демократичних країнах опозиційний статус як і поняття “опозиція” (протиставлення) вважається недоцільним і шкідливим з точки зору динамічного розвитку. Більш ефективним виглядає поняття “альтернативи”, тобто альтернативи урядовому курсу, про що сьогодні все частіше мова йде у розвинутих демократіях. Акцентування не на протиставленні владним структурам або іншим політичним силам, а на розробці соціально-економічних, політичних програм суспільного розвитку, які передбачали б реальні шляхи розв’язання актуальних суспільних проблем, були б

альтернативою тим програмам, які пропонують влада та інші сили, використовується багатьма політичними партіями під час виборів. Після виборів здійснюються спроби впровадження цих програм у вузьких суспільних сегментах. Тобто діяльність опозиційних сил має бути спрямована не на перерозподіл наявного, а на створення нового політичного капіталу та підвищення свого авторитету в суспільстві.

Адже, відсутність дієздатної опозиції або легітимних каналів для реалізації її поглядів спричиняє підвищення рівня соціальної нестабільності, провокує політичну апатію населення, або навпаки – розвиток подій за конфліктним, силовим сценарієм. В Україні ж ситуація складається таким чином, що саме опозиція, маючи досить каналів для активної діяльності, іноді провокує політичну апатію і зневіру у можливості альтернативи.

При цьому стосовно української політики опозиція жодним чином не може розглядатись “в однині”, оскільки на цей статус претендують час від часу, а то й одночасно декілька політичних сил, яких об’єднує не лише протистояння правлячій Партії регіонів (правильніше – більшості) чи Президенту, а й однакове бажання отримати статус правлячої партії. Тому питання розробки альтернативних соціально-економічних, політичних програм і сприяння ефективному функціонуванню політичної системи досить часто у планах та діяльності опозиції відходять на другий план, а відданість принципам демократії часто існує лише у вигляді декларацій. Водночас суспільство все більш наполегливо демонструє готовність підтримати саме конструктивну опозицію, відхиляючи пусті обіцянки і спроби примітивного маніпулювання.

Можна із впевненістю стверджувати, що саме конструктивності і відданості принципам демократії не вистачило опозиції напередодні парламентських виборів 2012 року. Тому і об’єднавчі кроки були невчасними і невпевненими, а втрачена на той час довіра населення не дозволила отримати бажану підтримку.

Зазначимо, що аналіз об’єднавчих кроків опозиції з точки зору їх ефективності як кроку маніпулятивного не входить до завдань цього дослідження. Проте можна допустити, що всі основні форми саме маніпулювання свідомістю виборців: “гра на публіку”, систематичне впровадження в масову свідомість ілюзорних ідей, що стверджували демократичні цінності і норми, мали, проте, сприйматись переважно на віру, без раціонального, критичного осмислення, обіцянки швидкого вирішення всіх проблем у випадку перемоги саме опозиції (чи опозиційного кандидата) – активно використовувались і поширювалися. При цьому використовувались як опозицією, так і

Партією регіонів, що вивело політичне протистояння на новий рівень. А апогеем такого протистояння (з точки зору завдань нашого дослідження) можна вважати озвучені 14 жовтня домовленості між ВО “Батьківщина” та “УДАРом” щодо зняття кандидатів у мажоритарних округах на користь одного найбільш рейтингового. Таке рішення повністю відповідало очікуванням суспільства і могло б стати реальним кроком у напрямку структуризації опозиції і демонстрації її готовності “працювати на суспільство” і працювати саме на демократичних засадах. Могло б, але не стало.

Адже підписання угод про співпрацю давно набуло характеру “традиції” для українських опозиційних партій. Нагадаємо, 5 серпня 2012 року найбільші українські опозиційні партії (“Батьківщина”, “Фронт змін”, “Свобода”, “Громадянська позиція”, “Наша Україна”, “Народний Рух України” тощо) утворили Комітет опору диктатурі (КОД), а 24 серпня, у День Незалежності, оголосили резолюцію, в яку записали вимоги проведення дострокових президентських і парламентських виборів, а також звільнення Юлії Тимошенко, Юрія Луценка та інших опозиційних політиків. 22 січня, у День Соборності, була підписана чергова угода про співпрацю, яка стала черговим кроком, який не стільки сприяв об’єднанню зусиль, скільки давав надію суспільству на таке об’єднання і скоординованість дій опозиції у майбутньому. Важливим моментом угоди стало закріплене в ній положення про формування єдиного списку кандидатів по мажоритарних округах. На цьому етапі політичним силам на опозиційному полі удалося знайти спільну мову та принаймні на рівні декларацій закріпити принцип єдиного списку мажоритарників, який давав їм значно більше шансів здобути бажаний результат на парламентських виборах. І цей крок у цілому сприяв хоч і невеликому, але зростанню їх популярності.

Водночас обставини підписання угоди засвідчили, що в опозиційному таборі лишилися дуже серйозні проблеми, пов’язані зі взаємною недовірою та домінуванням особистих амбіцій лідерів, а подальший розвиток подій, що супроводжувався частими публічними сварками та взаємними звинуваченнями, звели нанівець досягнуті позитивні зрушення і практично “стерли” надії виборців. Саме тому озвучені 14 жовтня домовленості між ВО “Батьківщина” та “УДАРом” щодо зняття кандидатів-мажоритарників на користь одного найбільш рейтингового не викликали у суспільстві особливого резонансу. Більше того, навіть побіжний аналіз прізвищ, що фігурували у домовленостях, не додавали оптимізму, оскільки було очевидним, що об’єднавчі кроки по більшості округів не забезпечать

масового перетікання електорату саме до того кандидата, на користь якого відбулося “зняття” Що, власне, і показало голосування 28 жовтня. І це без врахування самої атмосфери, в якій відбувалось підписання угод. А тому питання, яке “повисло у повітрі” ще з 14 жовтня, виходить далеко за межі справжньої популярності єдиного опозиційного кандидата і є насправді більш глибоким та важливим для всього суспільства. Воно стосується зазначеної вище довіри до опозиції і визнання її відповідності задекларованим (і тиражованим у всіх передвиборчих матеріалах) принципам діяльності як дійсно конструктивної і демократичної сили.

Адже сама процедура прийняття рішення про зняття кандидатів – закритість, кулуарність, недовірки, недовіра та взаємні звинувачення – завдали непоправної шкоди іміджу об’єднаної опозиції (меншою мірою “УДАРУ”) і фактично спрацювали на користь Партії регіонів. Вже прийняті рішення час від часу “обставлялись” новими вимогами. Так, Арсеній Яценюк заявив, що після цього рішення “треба буде остаточно з’ясувати, чи ці кандидати в депутати, які будуть йти від наших партнерів, чи підтримають вони програму опозиції, про яку ми неодноразово заявляли: угоду про створення коаліції демократичних сил в новому парламенті” [1]. А загальний фон, на якому розгортались події, а також акценти, інтонації і особливості реакцій протилежної сторони формували у пересічних виборців стійке несприйняття цієї події як позитивної, а також утверджували їх у позиціях, що ці кроки є частиною більш масштабної і продуманої технології.

При цьому фахівці зазначали, що у безпосередній близькості виборів таке взаємне зняття кандидатів не лише могло б збільшити кількість депутатських мандатів по мажоритарних округах. Воно могло б також продемонструвати з боку опозиційних сил відданість демократичним принципам, дійсно партнерські стосунки, готовність співпрацювати один з одним, а відтак і здатність взаємодіяти та домовлятися у майбутньому парламенті. Проте насправді лише підтвердилася класична фраза, висловлена свого часу В. Чорномірдіним: “Хотіли як краще, а вийшло як завжди”. Реальні проблеми із зняттям кандидатів і поведінка опозиціонерів лише посилили недовіру виборця, а суцільна недовіра та розчарування підштовхнули до ще більшої схильності піддатись новим формам маніпулювання, у т. ч. повірити у напередвизначеність результатів виборів.

Утім, у межах цього аналізу ми зосередимось не на оцінках виборцями зазначених кроків опозиції, у т. ч і результатів перетікання електорату кандидатів-мажоритарників, а перш за все на масштабах та

характері впливу цих кроків на голосування за партійними списками та єдність опозиційних сил.

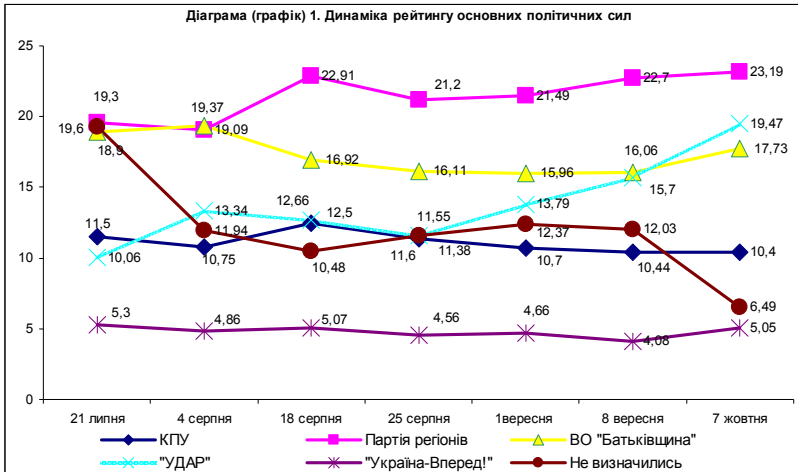
Можна визначити основні чинники, які зумовили саме таку низьку ефективність цих кроків *і не дозволили досягти бажаного результату*. По-перше, масштаб цих кроків та час їх застосування. Не лише прихильники опозиції, але все суспільство очікувало більш виражених “рухів назустріч”. Тим більше, що вони були зроблені всього за 2 тижні до виборів. Особливо в ситуації, коли симпатії стосовно кандидатів-мажоритарників у округах вже були сформовані. До того ж у більшості випадків ці симпатії визначались не стільки на раціональному (ідеологічному), скільки на практично-емоційному рівні. Тому виборцям було досить важко в короткий час переорієнтуватись, а партійні лідери не могли і не встигли дати їм впевнених і обґрунтованих вказівок чи порад.

По-друге, негативний досвід (і традиції) відмови від попередніх домовленостей та недемократичні форми прийняття рішень, що супроводжували як зустрічі лідерів, так і весь “опозиційний табір”, не сприяли довірі з боку виборців. Тим більше, що партійні лідери знову продемонстрували свою нездатність відмовитися від традиційних методів ведення переговорів за закритими дверима. По-третє, пересічним громадянам (як, до речі, і деяким поважним кандидатам-мажоритарникам) недоступними і незрозумілими були критерії обрання того чи іншого політика єдиним кандидатом від опозиції в конкретних округах. І публічне обговорення цих питань не лише додало довіри до об’єднаної опозиції, але й ще більше утвердило виборців у їх сумнівах щодо можливості такого об’єднання взагалі. Тому можна з упевненістю говорити, що в цілому дії опозиції спрацювали швидше на користь Партії регіонів та КПУ. Якщо не через пряме перетікання електорату, то через значне зниження явки виборців на фоні розчарування і падіння довіри як до політичних сил, так і до окремих кандидатів.

Спробуємо проілюструвати останню тезу результатами соціологічних досліджень, що проводилися протягом липня-жовтня 2012 року ГО “Інститут української служби моніторингу”, у проведенні яких автори брали безпосередню участь, представляючи Сумську область. Форма дослідження – опитування з допомогою відкритої анкети. Всього за пропорційною вибіркою було опитано 54815 респондентів у 17 областях України, Києві та у Криму.

Особливістю ситуації напередодні об’єднавчих кроків опозиції було не лише поступове падіння рейтингу головної опозиційної сили, але й зниження рівня підтримки Партії регіонів, яка на той час вже

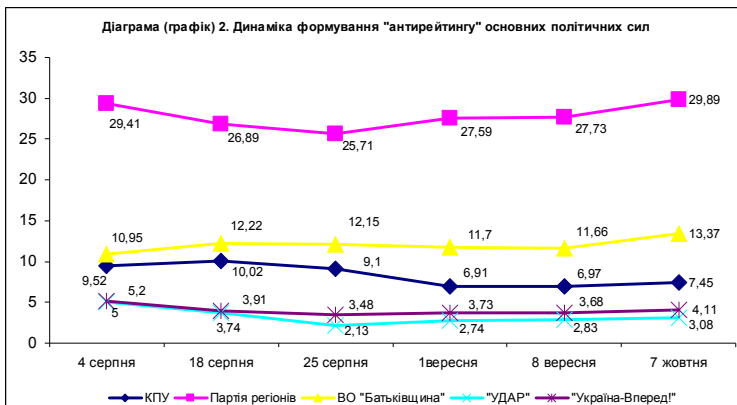
мала вести боротьбу у декількох напрямках, апелюючи не лише до “об’єднаної опозиції” як до колишньої владної команди, але й до “УДАРУ”, який поки-що не мав “владного” досвіду і вимагав інших підходів і технологій. Як результат, правляча партія хоч і залишалась лідером переговорів, проте втрачала потенціал для подальшого росту свого рейтингу. Саме на цьому фоні опозиція й могла б з найкращим ефектом використати це послаблення позицій, продемонструвавши готовність і здатність об’єднатись заради перемоги (див. діаграму 1).

Якщо ж врахувати ще й досить низькі показники невизначеності виборців стосовно політичних партій (за 2 місяці цей показник знизився втричі), можна зробити висновок щодо того, що Партія регіонів та ВО “Батьківщина” станом на початок жовтня майже вичерпали свій потенціал у нарощенні електорату і основним завданням для них залишалось скоріше збереження здобутих результатів. І для кожної з сторін це завдання мало свою гостроту, особливо з врахуванням їх високого “антирейтингу”. Цей висновок підтверджується результатами аналізу відповідей респондентів на питання “За яку партію Ви за жодних умов не проголосуєте?” (див. діаграму 2).

Найвищий антирейтинг демонструвала саме Партія регіонів, за яку в жодному разі не збирались голосувати 29,89 % опитаних. Другу позицію в антирейтингу посідала ВО “Батьківщина”, яку не підтримали б щонайменше 13,37 % респондентів. Досить високий антирейтинг (порівняно з “позитивними” показниками підтримки) мала і Комуністична партія України – 7,45 %. Натомість партія

“УДАР” демонструвала досить низькі показники антирейтингу, що дозволяє говорити про більші на той період можливості для підвищення рейтингу цієї політичної сили. Нагадаємо, мова йде лише про партійні списки і не стосується кандидатів по мажоритарних округах.

Проте більш детальний аналіз показників антирейтингу політичних сил підтверджує і територіальну “концентрацію” політичних симпатій та антипатій виборців (див. таблицю 1), що, звичайно ж, не лише накладало певні обмеження на зростання рейтингу політичної сили, але й унеможливлювало зростання рейтингу “інших” кандидатів у областях, де переважає та чи інша політична сила.

Таблиця 1

Територіальні особливості антирейтингу основних політичних сил

	КПУ	Партія регіонів	Батьківщина	УДАР	Україна-Вперед	Свобода
Вінницька	10	29,8	7,3	1,9	6	2,9
Волинська	11,8	46,1	4,6	0,7	3,1	1,5
Закарпатська	7,7	32,5	12,8	1,6	2,5	1,2
Дніпропетр. обл. (25)	3,9	15,4	18	1,3	4,3	3,6
Дніпропетр. обл. (34)	10	25,5	18,9	3,2	4,1	4,8
Житомирська	5,8	30,8	14	1	2,7	3,5
м. Донецьк	4,7	14,2	30,4	5,2	3,4	4,4
Ів.-Франк. обл.	23,5	57,2	1	0,4	5,8	1
Запорізька обл. (82)	3,8	23,2	25,2	5,4	4,2	5
Запорізька обл. (74)	5,4	22,6	20,3	4,1	7,1	2,3
Кіровоградська	7,3	26,1	14,3	1,3	3,2	4,6
Київська обл. (97)	9,6	54,3	9	2,2	1,3	1,1

Київ ТВО № 214	8,3	33,4	9,8	3	4,2	4,4
Луганська обл.	5,8	20,1	22,3	5,5	8	7,4
Миколаївська	5,1	19,6	16,3	2,8	3,9	1,8
Одеська обл. (133)	4,4	21	10,1	5,8	5,3	3,8
Одеська обл. (141)	3,4	22,5	16,4	3,4	7,8	4,1
Полтавська	4	31,4	15,6	3,5	3,3	3,8
Рівненська	13,3	36,1	7,8	2,3	3,9	2,5
АР Крим, ТВО 4	7,4	12,8	16	3,9	1,3	6,7
АР Крим, ТВО 1	5,7	16,5	13,7	9,7	5,3	6,4
Сумська	9,1	36,7	9,6	2,2	2,7	2
Тернопільська	16,8	63,6	1,9	0,7	3,1	0,9
Хмельницька	7,7	35,7	5,7	2,2	2,8	2,2
Харків	5,1	16,5	16,8	3,1	4,6	2,7
Херсонська	2,6	25,3	19,9	5,6	5,7	7,3
Чернігівська	2,4	34,7	9,3	3	4,9	1,9
Черкаська	5,5	23,8	8,9	3,2	3,9	3,8
Чернівецька	5,9	39,4	11,7	0,9	4,5	2,9
Середній по Україні	7,45	29,89	13,37	3,08	4,11	3,59

З урахуванням зазначених показників антирейтингу ПР та позитивних на той час тенденцій у зростанні рейтингу “УДАРУ” об’єднання опозиційних сил могло б дійсно суттєво підштовхнути до зростання власного рейтингу, достатнього для перемоги і для формування у майбутньому парламенті єдиної демократичної команди. Натомість невчасні й незграбні об’єднавчі рухи лише посилили розчарування і дали, таким чином, додаткові голоси опонентам як безпосередньо, так і опосередковано, через зневіру, розчарування і низьку явку на дільниці. А на фоні цього і перспективи спільної роботи у парламенті вбачаємо досить сумними. По-перше, через очевидну строкатість опозиції. І важко не погодитись з Д. Видріним, який зазначає, що об’єднуватись потрібно не механічно, а ідеологічно, і що всі лідери так званої об’єднаної опозиції мають абсолютно різну ідеологічну платформу [2]. А по друге, тому, що бути опозицією у справді демократичному суспільстві – це велика робота й велика відповідальність. Питання щодо готовності української опозиції до такої відповідальності залишається відкритим.

ЛІТЕРАТУРА

1. Батьківщина у відповідь УДАРу зняла з виборів 26 мажоритарників [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.unian.ua/news/529985-batkivschina-u-vidpovid-udaru-znyala-z-viboriv-26-majoritarnikiv-onovleno.html>.
2. Видрін Д. Не можна на одну людину одягати вишиванку, циліндр, джинси і лаковані туфлі. А так виглядає ідеологічна есенція

об'єднаної опозиції [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.firtka.if.ua/?action=show&id=29132>.

3. Пасько І. Громадянське суспільство: влада і опозиція // Войтенко Т.О., Гончарук О.С., Павлов Ю.О. Гром. сусп.. в Україні: аналіз соціального конструювання. Наукова збірка. – К.: Стилос, 2002. – С. 106.
4. Конончук С.Г. Парламентська опозиція в Україні: модель та провадження: Дослідження проблеми / С.Г. Конончук, О.А. Ярош. – К. : Український незалежний центр політичних досліджень, 2006. – С. 7.
5. Пугачев В.П. Введение в политологию / В.П. Пугачев, А.И. Соловьев. – 4-е изд. – М.: Аспект Пресс, 2003. – С. 387.

Свитайло Н. Д., Костенко А. Н. Выборы как механизм структурирования политической оппозиции в Украине.

Статья посвящена анализу выборов в Верховную Раду Украины в 2012 году как механизма структурирования политической оппозиции. Исследованы некоторые аспекты деятельности оппозиции в ходе избирательной кампании 2012 года, действенность этих шагов в направлении ее структуризации и легитимации.

Ключевые слова: выборы, политическая оппозиция, механизмы структурирования, легитимация.

Svitaylo N. D., Kostenko A. M. Election as a mechanism for structuring the political opposition in Ukraine.

The article discusses the elections to the Verkhovna Rada of Ukraine in 2012 as a mechanism for structuring the political opposition. Some aspects of the opposition during the election campaign in 2012, the effectiveness of these measures in its structure and legitimacy.

Keywords: elections, political opposition, the mechanisms of structuring, legitimation.

Прокопчук І. І.

ЕЛЕКТОРАЛЬНА ПОВЕДІНКА: ГЕНДЕРНИЙ АСПЕКТ

У контексті гендерного підходу до осмислення політичних процесів та явищ проаналізовано вплив гендеру на виборчий процес, кількісні та якісні форми прояву гендерного розриву в електоральній поведінці.

Ключові слова: електорат, електоральна поведінка, гендер, гендерна структура електорату, гендерний розрив.